

*Рибцева О. Ю.,
аспірант кафедри української літератури
ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»*

ОСОБЛИВОСТІ ХУДОЖНЬОГО МОДЕЛЮВАННЯ ПОРТРЕТНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ГЕРОІВ РОМАНУ ВІКТОРА ПОЛОЖІЯ «ПОПІЛ НА РАНИ»

Анотація. У статті проаналізовано портретно-психологічні характеристики героїв роману «Попіл на рани» В. Положія, які складаються із окремих фрагментів – одні частково переплітаються, а інші доповнюють і поглиблюють один одного. Їх характери складні, багатогранні, аж ніяк не статичні, позначені динамізмом, переважно внутрішнім. Герої перебувають у постійному розвитку, що зумовлений складністю та мінливістю обставин, необхідністю повсякчас розв'язувати непрості життєві колізії.

Ключові слова: портрет, внутрішній світ, безвольний натовп, кат, жорстокість.

Постановка проблеми. Самобутнім явищем в українській літературі є доробок Віктора Положія, що вирізняється жанровою та тематичною багатогранністю. Тематичний спектр творів прозаїка дуже широкий: пише він і про війну, і про складні повоєнні часи, і про село, і про вчителів та спорт.

Наукова актуальність дослідження зумовлена відсутністю цілісних розвідок творчості митця, у яких розкрито концептуальні засади доробку Віктора Положія, відображено специфіку творів та проаналізовано значення його набутку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Літературний процес 60–80-х років ХХ ст. досліджували в основному тогочасні вітчизняні літературознавці. Значну кількість праць про специфіку прози, поезії і драми цього періоду опублікували В. Дончик, І. Кравченко, Г. Штонь. Окремі питання доробку Віктора Положія розкрито в роботах: Д. Деркач, В. Баранова, В. Москальця, В. Шкляра. Незважаючи на певні здобутки, сьогодні, на жаль, аналіз творче дослідження спадщини митця ще далеко незавершене, потребує більшого дослідження і переосмислення.

Мета розвідки полягає в дослідженні особливостей художнього моделювання портретно-психологічної характеристики героїв роману В. Положія «Попіл на рани».

Виклад основного матеріалу. Віктор Іванович Положій заявив про себе у 80-х роках минулого століття. Уже перші повісті «Жив був Іван» та роман «Попіл на рани» були схвально зустрінуті читачами та критикою, пізніше вони відзначені літературною премією.

Роман «Попіл на рани» вийшов у 1981 році. На той період надруковано чимало книг на воєнну тематику, але, читаючи цей твір, із перших сторінок поринаєш в іншу війну: війну психологічного протистояння правди та кривди. Книга наповнена психологізмом та драмою як окремо взятої людини, так і всього народу.

Молодий автор прагне показати внутрішній світ людини, її ранне душевне змужніння, осмислену відповідальність за доручену справу. Центр ваги із зовнішньої сюжетної напруженості, зумовленої самим життєвим матеріалом, перенесено на

з'ясування душевної сутності людини, її моральної готовності до подвигу.

Невеличке українське село Заліси, що на Волині, переживає тяжкі часи окупації. Автор правдиво змальовує картину окупованого села: люди бояться своїх, бояться чужих. Заліси – село, мешканці якого підтримують партизан, через це воно повинно бути стерте з лиця землі, але не просто винищене, там повинна бути проведена «акція», спланована полковником-гітлерівцем Зельбсманом. «Акція» – обов'язкова частина «секретної, таємної» філософії. В основі цієї філософії чіткий поділ людей на групи: ті, що стоять на самій вершині, титани, рівні серед рівних, володарі космосу, призначення яких очистити землю і керувати світом, і інші – натовп, бидло, яке потопає в злиднях, яке потрібно періодично приводити в лют, щоб бидло знищувало собі подібних.

Зельбсман упевнений, що такі люди, як він, заслуговують керувати країнами, народами, Всесвітом. Він відносить себе до Титанів, рівних Богам, а інші – натовп, непотріб, від якого треба звільнитися, залишивши тільки безмовних рабів, якими керує страх.

Для Зельбсмана допит – процес творчий. Знущатися фізично над комісаром партизанського загону Михайловим, який випадково потрапив у полон до гітлерівців, полковник не збирається. Комісар витримає жорстокі торттури, але ніколи не видасть товаришів. Отримати потрібну інформацію від в'язня можна, якщо не фізично діяти, а руйнувати в свідомості ув'язнення, що склались, про те, що для людини головне: для одних – це совість, для інших – гордість або щось інше. Він наводить приклад допиту бельгійця Ван Беверена, якому довелося обирати між дітьми, кому з них залишитися жити: сину чи дочці? Зельбсман влаштує гру зі свідомістю: вбивають доньку допитуваного у нього на очах, а потім ще декілька разів програють цей же сценарій уже з «кудаваною» дочкою. Ван Беверен втрачає розум. І, підсумовуючи цей приклад, кат згадує слова Достоєвського: «Чи вартий світ сльозинки дитячої?»

Зельбсман збирається задіяти Михайлова у проведенні «акції» у Залісах, щоб зламати дух, посіяти сумніви в правоті Михайлова. І першим кроком до цих сумнівів повинна стати тюремна камера.

У камері комісара зустрічає ще два «Михайлова»: студент-філософ Йосиф Христюк та дід Андрій Савосюк. Вони обидва назвалися Михайловими і по добрій волі потрапили до в'язниці, бо хотіли врятувати п'ять тисяч заручників, ні в чому не винних людей, простих селян. Ні студент Йосиф, ні старий Савосюк й гадки не мали, що їх самопожертва не зможе зупинити каральної машини в особі Зельбсмана.

Йосиф Христюк – філософ, жив у самим ним створеному світі, але вбивство кількох тисяч людей вбивало його якусь

частинку, змінювало його світ, його самого, «він перестав бути таким, як є» [2, с. 18]. Якщо заглибитися в розповідь-сповідь студента, чому він назвався Михайликом, стає, вочевидь, ясно, що людське життя для нього безцінне. І він готовий віддати своє життя за інших, за тих людей, з якими Йосиф навіть не знайомий, але вони існують в його світі, тому якоюсь мірою він несе відповідальність за них.

Світогляд селянина Андрія Савосюка простіший. Ще в Першу світову війну зовсім молодим він попав на фронт. Хлопець не хотів вбивати, він стріляв поверх голів. Потрапив у полон. Коли повернувся додому, тяжко працював, піднімав дітей. Узяв тягар відповідальності за родину на себе, бо брати загинули, підтримати Андрія було нікому. І після того в його свідомості закарбовується почуття великої відповідальності за увесь світ. За своєю наївністю Савосюк вважає, що, назвавшись Михайловичем, він врятує заручників.

Але акція вже була розпланована полковником Зельбсманом. Він усім, а насамперед собі, хотів довести свою велич, навіть не велич німецької нації, а особисто свою. Мало таких, як він. Він Титан, він рівний Богу. Він, і тільки він може подарувати життя або забрати його.

В. Положій показує Зельбсмана як сильного, розумного і надзвичайно підступного ворога. «В міркуваннях арийця простежується своя залізна логіка, обумовлена його фашистським світобаченням. Образ цей психологічно переконливий. І через нього, ніби у системі дзеркал, за специфічними законами художності глибше, всебічніше висвітлюється характер партизана – головного героя роману» [1, с. 139].

Усі допити Михайлова зводяться до власне монологів гітлерівця. Намагання Зельбсмана переконати комісара у своїх «істинах» розбиваються об стіну мовчання, вони безсилі проти твердості духу цієї людини. Михайлов лише внутрішньо полемізує з катом. І в останніх епізодах Христюк йому доводить, що він зайняв виграшну позицію: «Не слухайте цього нікчому, – перервав Зельбсмана Христюк. – Ви коли-небудь чули про комплекс неповноцінності? Перед вами тип з його яскраво вираженими ознаками. Ви не знаєте, чому він зі шкіри лізе перед вами? Думаєте, поставив мету перетягнути на свою віру? Нісенітниця! Він боїться вас підсвідомо, у нього тваринний страх перед вами. Не смерті, ні, – він за свою ідею тремтить. І не вас, а самого себе переконує в її істинності, винятковості, це ж ясно, як божий день. Ви всього лише антитеза, при всіх потугах на надлюдину він навіть існувати не може відокремлено. Це ж смішно...» [2, с. 140]. І через свою духовну вищість, моральну перевагу він переможець. За це Михайлова Зельбсман наказав розстріляти.

В. Положій у романі тяжіє до ускладнення композиції через розшарування художнього часу. Завдяки ретроспекціям автор виокремлює характери героїв. Отже, ми бачимо героя не лише таким, яким він є сьогодні, але й спостерігаємо, як формувався його характер. Таким яскравим прикладом у романі є Йосип Христюк. «В цьому творі важливе значення для втілення концепції автора мають просторові переміщення, коли дія розвивається одночасно у різних художніх просторах, паралельно, але перетинаючись у своїй взаємодії певним характером» [1, с. 140].

У творі епізоди про трагічні події в Залісах калейдоскопічно чергуються з монологами Зельбсмана, що яскраво демонструють і психологію, і зв'язчу подоби ворога. Він задумує «акцію», під час якої усіх жителів Заліс згонять за село і

розстріляють, а саме поселення сплять. Кат упевнений, що задумана «акція» стане наочною демонстрацією вірності його філософії: натовп буде безвольним, а гнані страхом люди нікчемні і заслуговують презирства.

Староста Заліс Андріан Поливода склав списки тих, хто, як він вважає, повинні залишитися живим, щоб йому, старості, не залишитися без влади, до якої він так довго йшов, а німцю Рауху без робочої сили. Портрет старости змальований красномовно. Виходець із бідної багатодітної родини крок за кроком йшов до влади. Він багато приклав до цього зусиль: вчився і виснажливо працював. Та водночас всі мрії зруйнувались: ранком в Заліси прибув каральний загін на чолі із Зельбсманом. Жага влади затьмарює людські почуття Андріана, він швидко пристосовується до обставин і стає на бік ворога.

Полковник Зельбсман запропонував старості сповістити мешканців Заліс про те, що хто підкориться німецькій владі, той хай виходить з білою пов'язкою на рукаві. Ця пов'язка на рукаві повинна стати перепусткою у життя, і кат упевнений, що натовп з вдячністю прийме пропозицію: одягне шматок білої ганчірки на рукав. Але несподівано «натовп» виявився з переконаннями, власною філософією, здатною в страшний момент вибору піднятися на вершину свого «я». Лише декілька осіб одягли білу пов'язку, усі інші пішли на вірну смерть.

Великого значення автор надає опису документів. «Документи за зовні «сухою» інформацією містять величезний трагічний пафос і цим набувають самостійного естетичного значення, стають могутнім засобом емоційного впливу» [1, с. 140]. Наприклад, у заключних епізодах роману йде мова про каральну акцію. Сам опис дуже інформативний, але емоційно не забарвлений. «В силу свого змісту та місця у творі по-блюзнірськи педантичний документ ворога викликає неймовірний біль у людській душі» [1, с. 140]. «...При проведенні операції витрачено: гвинтівкових патронів – 786, боеприпасів для автоматів – 2496 штук. Втрат у роті немає. Один вахмістр з підозрою на жовтяницю відправлений у госпіталь у Брест. Ober-лейтенант охоронної поліції Мюллер» [2, с. 142].

Висновки. Отже, герої роману «Попіл на рани» В. Положія перебувають в екстремальних, складних життєвих обставинах, у яких буквально йде мова про життя і смерть. Їх характери складні, багатогранні, аж ніяк не статичні, позначені динамізмом, переважно внутрішнім. Герої перебувають у постійному розвитку, що зумовлений складністю та мінливістю обставин, необхідністю повсякчас розв'язувати непрості життєві колізії. Головний герой Михайлов духовно сильна особистість, не зрікається своїх переконань і не піддається психологічному впливу ворога. Вдалим можна вважати і образ Зельбсмана, типовий кат, для якого важливим є самоствердження, влада над «натовпом», над світом, що складає вагому частину його «секретної, таємної» філософії.

В. Положій художньо досліджує проблеми відповідальності людини, морального вибору, життєвої активності особистості не тільки в романі «Попіл на рани», а й у повісті «Жив був Іван», «Подорожі з маленькою дочкою» та багатьох інших, що можуть стати предметом подальших наукових розвідок.

Література:

1. Деркач В. Не проста це справа – характеротворення / В. Деркач. – Дніпро. – 1988. – № 5. – С. 138–140.
2. Положій В.І. Попіл на рани : [роман] / В.І. Положій. – К. : Рад. письменник, 1981. – 143 с.

Рыбцева О. Ю. Особенности художественного моделирования портретно-психологической характеристики героев романа Виктора Положия «Пепел на раны»

Аннотация. В статье проанализированы портретно-психологические характеристики героев романа «Пепел на раны» В. Положия, которые состоят из отдельных фрагментов – одни частично переплетаются, а другие дополняют и углубляют друг друга. Их характеры сложные, многогранные, отнюдь не статические, отмечены динамизмом, преимущественно внутренним. Герои находятся в постоянном развитии, что обусловлено сложностью и изменчивостью обстоятельств, необходимостью постоянно решать непростые жизненные коллизии.

Ключевые слова: портрет, внутренний мир, безвольная толпа, палач, жестокость.

Rybtseva O. Features art modeling portrait-psychological characteristics of the heroes of the novel of Victor Pology “Ashes on the wound”

Summary. The article analyzes the portrait-psychological characteristics of the main characters of the novel “Ashes on the wounds” V. Pology, which consist of separate fragments, one partially intertwined, while others complement and deepen each other. Their characters complex, multifaceted, and not static, marked dynamism, mainly internal. The characters are in constant development, due to the complexity and variability of circumstances, the need constantly to solve a difficult conflict of life.

Key words: portrait, inner world, gutless crowd, executioner, cruelty.